

Enyedi Pál

Az orgona helye a katolikus templomban

Az orgona a XIX. század óta nemcsak a rendszeres templomlátogatók szemében, de a köztudatban is az Istennek szentelt hely és az úgynevezett „szent dolgok” egyik legjellemzőbb tartozéka. A templomnak általában legnagyobb berendezési tárgya, mely tehát már pusztán méretei miatt is nagy helyigényű. Ez megnehezíti elhelyezését a liturgikus térben, ahol egyben feladatát is teljesen be kell töltenie: minden tekintetben bele kell simulnia a liturgiába mint lelki és összművészeti alkotásba. Vagyis nem elegendő, ha az orgona a cselekményt és a résztvevők szabad mozgását csupán nem akadályozza.¹ Ott és úgy kell szólnia, ahol és ahogyan szükség van rá, sőt megjelenésével, formáival, díszítésével az épület arányrendszeréhez és berendezéséhez kell igazodnia, valamint helyes tükröznie az orgona belső felépítését, hangzásvilágát is.²

Enyedi Pál orgonaművész, egyházzenesz, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzene-tanszékének adjunktusa, a Budapest-Zuglói Páduai Szent Antal-templom kántora.

Hangszerünk nemcsak terjedelmes tárgy, hanem megépíttetése és felállítása, bonyolult szerkezete és alapvetően művészi színvonalú kivitelezése miatt igen költséges is, így egy-egy új hangszer beszerzésére, a régi átalakíttatására egy közösség rendszerint csak több évtized vagy akár egy-másfél évszázad elteltével vállalkozik. Jóllehet nyilvánvaló, hogy évszázadok zenei-liturgiai igényeit nem lehet előre megjósolni, mégis a fentiek miatt az orgona helyét leg-

¹ E helyt kell nyomatékosan felhívnom a figyelmet arra, hogy írásomban az orgonáról, azaz a sípos orgonáról van szó, s nem az elektronikai ipar által „digitális orgona” néven hirdetett pótlékáról. Az elektrofon utánzatokat az Istentiszteleti Kongregáció 1958. szeptember 3-i instrukciójának 64. pontja szerint a templomban csak átmeneti, ideiglenes megoldásként szabad használni (Johann Trummer: „Zur liturgischen Funktion der Orgel in der Katholischen Kirche vor und nach dem II. Vatikanischen Konzil”, F. W. Riedel [szerk.]: *Die Orgel als sakrales Kunstwerk* III. Mainz 1995. 141.). Később, a II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciója is az orgonát *organum tubulatum*-ként, azaz „csöves” orgonaként határozta meg. (120. pont; teljes szövegét ld. a 4. jegyzetben!) Az okmány ugyan elismeri, hogy a szakrális művészeti tárgyak kialakítása a technika fejlődésével változhat (122. pont), azonban arra figyelmeztet, hogy „a püspököknek szigorúan távol kell tartaniuk a templomtól [...] az olyan műalkotásokat, amelyek ellenkeznek a hittel, az erkölcsökkel és a keresztény érülettel [...] akár azáltal, hogy a formákat elcsúfítják, akár azáltal, hogy művészi szempontból nem kielégítőek, silányságok vagy csak utánzatok.” Ezért ha kényszerű, átmeneti megoldásként tűrni is lehet az elektronikus orgonautánzatok liturgikus használatát, elfogadhatatlan, hogy egy új templom tervezésekor már csak e kis helyigényű pótlékok elhelyezését biztosítsák. Ld. továbbá: „A Magyar Egyházzenei Társaság orgonás tagozatának állásfoglalása az elektronikus hangkeltésű orgonautánzatokról”, *Magyar Egyházzene* I (1993/1994) 487–490!

² Ld. 22. jegyz.!

alább a jelenkori viszonyokat figyelembe véve rendkívül gondosan kell kiválasztani illetve új templomok építése előtt a hangszer az épülettel együtt kell megtervezni.

Mielőtt megvizsgálánk, hogy az orgona ma miként helyezhető el a római katolikus liturgikus térben, meg kell határoznunk feladatait magában a liturgiában. Miként nyilatkozik erről maga az egyház a II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciójában, az Istentiszteleti Kongregáció „Musicam sacram” instrukciójában és a Római Miskönyv általános rendelkezéseiben?³ A konstitúció jól ismert 120. pontjának megfogalmazása a hangszer feladatát elvi szempontból jelöli meg: hangzásával ünnepi hangulatot áraszt, és mintegy a végtelenbe, az időtlenségbe helyezi a liturgia résztvevőit, azaz segít megérezni valamit az örök, mennyei liturgiából.⁴ Ehhez illeszkedik az a gondolat is, hogy az ezerszínű orgonahangban a kozmosz dicsőíti a Mindenség Urát.⁵

Az orgona szerepét közelebbről határozza meg a „Musicam sacram” instrukció 62. és 65. pontja, amelyek szerint a hangszer a skóla és a gyülekezet énekének kíséretére szolgál, valamint önálló megszólalására is lehetőség nyílik. Az önálló szereplés egyes részleteit a 65. pont fejti ki: orgonaszóló hangozhat fel a szertartás elején és végén, felajánlásra valamint áldozás alatt.⁶ Az instrukció 20. és 34. pontja —összhangban a konstitúció 116. pontjával— a polifón és a zenekaros egyházzenei örökség liturgián belüli fenntartásáról rendelkezik, így közvetett módon feltételezi az orgona ezekben szokásos részvételét is.⁷

³ „Konstitúció a szent liturgiáról «Sacrosanctum Concilium» (1964)”, Cserháti József — Fábián Árpád (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Budapest 1986. 105–129. (A továbbiakban: *Konstitúció*); „Instructio de musica in sacra Liturgia «Musicam sacram» (die 5 martii 1967)”, Reiner Kaczynski (szerk.): *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae I.* (1963–1973). Roma 1976. 275–291. (a továbbiakban: *Instrukció*); *Római Miskönyv*. Budapest 1991. (A továbbiakban: *Miskönyv*).

⁴ „120. A latin egyházban nagy megbecsülésben részesüljön az orgona mint hagyományos hangszer; hangja csodálatos módon tudja fokozni a liturgia ünnepélyességét, és a lelket nagy erővel emeli Istenhez és az égiekhez.” A latin eredetiben: „Organum tubulatum in Ecclesia Latina magno in honore habeatur, tamquam instrumentum musicum traditionis, cuius sonus Ecclesiae caeremoniis mirum addere valet splendorem atque mentes ad Deum ac superna vehementer extollere.” *Konstitúció* 125; *Instrukció* 289. (A hivatalos fordítást kissé módosítottuk. *A szerk.*)

⁵ Card. Joseph Ratzinger: „Az egyházi zene teológiai gondjai”, *Magyar Egyházzene III* (1995/1996) 138.

Feltehetően ez az elsődleges akusztikus hatás az, aminek köszönhetően az orgona a X. század körül —ekkor még csodálatos szerkezetként— bekerült a nyugati keresztény templom előcsarnokába és a templomba, majd később az egyház egyetlen bevett hangszere lett.

⁶ „62. Musica instrumenta magnam utilitatem in sacris celebrationis affere possunt, sive cantum comitantur, sive sola pulsantur. [...]”

„65. In Missis sive in cantu sive lectis organum aliudve instrumentum legitime admissum adhiberi potest ad cantum scholae cantorum et populi comitandum; solum autem pulsari potest initio, antequam sacerdos ad altare accedat, ad offertorium et ad communionem et in fine Missae. Eadem autem norma, congrua congruis referendo, etiam ad alias actiones sacras applicari potest.” *Instrukció* 289. sk. Mivel a 36 évvel ezelőtt kiadott instrukciónak máig nincs hivatalos magyar fordítása, a szöveget latinul kell idéznünk.

⁷ „20. Capellae vero musicae, quae apud basilicas, cathedrales, monasteria aliasque ecclesias maiores exstantes, saeculorum decursu magnam sibi laudem comparaverunt, thesaurum musicum

A dokumentumok nem említik a hangszer évszázadokon át nemcsak bevett, hanem az 1600-as *Caeremoniale Episcoporum* által részletesen és egészen a II. Vatikáni Zsinatig hatóan szabályozott alternatív szereplési lehetőségét, ugyanakkor nem is tiltják azt.⁸

Az orgonának tehát sokféle funkcióban kell megszólalnia. Hogy egyes feladatait valóban betöltse, hangját mindig azoknak kell jól hallani, akiket kísér, illetve akiknek szól.⁹ Kísérés esetén a nagy térbeli távolság —az akusztikus kérés és a zenészek korlátozott együttműködési lehetősége miatt— alig vagy egyáltalán nem teszi lehetővé a szükséges együtthangzás létrejöttét. A problémák többségét nem oldja meg, ha csupán az organista van az énekesek közelében, azaz ha az egyetlen orgona távolról, több helyről elektromosan vezérelhető. Egyrészt a hátrányos akusztikai jelenségek továbbra is fennállnak, másrészt —és ez talán még jelentősebb— napjaink orgonaépítészete és előadóművészete számára kiemelten fontos, hogy a hangszer a sok évszázados mechanikus szerkezettel épüljen meg.¹⁰ Ha az orgona önállóan szerepel, ugyancsak célszerű a hallgatóságához közel lennie, hiszen a zenei szerkezet az általában amúgy is visszhangos terekben csak így érzékelhető a maga teljességében.¹¹

A tér mely pontján álljon az orgona? Lássuk először legfontosabb mai feladatát, az ének kíséretét! A liturgikus kórus elhelyezésére a misekönyv 274. pontja a következő utasítást adja: „Tekintetbe véve az egyes templomok adottságait, az énekkart úgy kell elhelyezni, hogy világosan kitűnjék: igazi része a hívők egybegyűlt közösségének, és benne különleges feladatot tölt be. Elhelyezése könnyítse meg a liturgikus szolgálatot, tagjainak pedig tegye lehetővé a szentmisén való részvételt, amelyhez a szentáldozás is hozzátartozik.”¹² Mivel tehát az énekkar (és a 63–64. pont szerint a zenészek, az organista és a kántor is) a hívek közösségéhez tartozik, helyét a 257. pont ennek megfelelően —ugyan

pretii inaestimabilis custodiendo et fovendo, propriis traditis sibi normis, ab Ordinario recognitis et probatis, serventur ad sacras actiones splendidiore forma celebrandas. [...]”

„34. Cantus, qui «Ordinarium Missae» dicitur, si modis musicis pluribus vocibus conscriptis cantantur, a schola cantorum suetis normis persolvi possunt, vel «a cappella» vel instrumentis comitantibus, dummodo populus a participatione in cantu omnino non excludatur. [...]” *Instrukció* 280., 283.

„116. [...] A szent zene és ének többi fajtája, főleg a polifónia, a legkevésbé sincs kizárva az istentiszteletekből, csak feleljen meg mindenen a liturgikus cselekmény szellemének [...]” *Konstitúció* 125.

⁸ Enyedi Pál (szerk.) — Földváry Miklós István (ford.): „A «Caeremoniale episcoporum» (1600) az egyházzeneről”, *Magyar Egyházzene* IX (2001/2002) 481–486., uo. X (2002/2003) 63. sk.

⁹ Hasonlóan nyilatkozik a misekönyv rendelkezéseinek 275. pontja: „Az orgonát és a többi engedélyezett hangszer megfelelően kell elhelyezni, hogy mind az énekkarnak, mind az éneklő népek segítségére lehessenek, és amikor önálló szerepet töltenek be, mindenki jól hallhassa azokat.” *Misekönyv* 60.

¹⁰ Ez természetesen nem érinti a XIX–XX. század fordulójának művészeti felfogását tükröző pneumatikus és elektromos orgonák műemléki értékének megítélését.

¹¹ Az orgona elhelyezésével kapcsolatos akusztikai problémákról ld. továbbá 22., 23. és 28. jegyz.!.

¹² A misekönyv itt az 1967-es instrukció 23. pontjában leszögezett elveket ismétli meg. *Misekönyv* 60.; *Instrukció* 280. sk.

csupán közvetett módon— a szentélyen kívül határozza meg: „A presbitériumban a pap és a segédkezők foglalnak helyet.”¹³

Így a rendelkezések szerint a liturgikus énekkar ideális helye a résztvevők hierarchikus, mégis egymásba kapcsolódó elrendezésében a szentélyen kívül, de a gyülekezet előtt van, hiszen innen képes a gyülekezet énekét vezetni. De hol helyezhető el egy nagyobb ének- és zenekar? S végül ismét: hol álljon mindezek szolgálatában az orgona?

Mielőtt a lehetséges helyszíneket kijelölnénk, elevenítsünk föl néhány történeti példát is!

Az orgona részvétele a liturgiában a XIII. századtól adatolt. Ez azonban egészen a XVII. századig nem az ének kísérete volt —legfeljebb a vokális polifóniába kapcsolódott be néhány szólam eljátszásával—, hanem a liturgikus dalmot tartalmazó vagy később azt mellőző versettők alternatív előadása, egyes propriumtételek helyettesítése, illetve bizonyos cselekmények-mozgások kísérete. Ehhez a mai fogalmak szerint többnyire kisméretű, 10–20 regiszteres vagy még kisebb orgonákat használtak, melyeket általában nem a nyugati karzaton, hanem a templomhajó oldalfalára illesztett „erkélyen”, esetleg a kórusrekesztőn építettek fel.¹⁴ Nagyobb templomokban a különféle liturgikus feladatok ellátására olykor két vagy több orgona is volt.¹⁵

Ez a helyzet a Tridenti Zsinat után, a XVII–XVIII. század folyamán változott meg alapvetően. Közép-Európában a barokk istentisztelet igényeihez igazodva az esetleg meglévő kórusrekesztőket eltávolították, a korábbi szkóla szerepét az ünnepi liturgiában nagyrészt az ének- és zenekar vette át, melynek helyét az orgonával együtt a nyugati karzaton biztosították.

¹³ A segédkezők közé a 65–73. pontok alapján zenei szolgálattevőként csak a pszalmista tartozik. A 272. pont megfogalmazása szerint: „Az ambó kevésbé alkalmas hely a magyarázó, a kántor és a karvezető számára.” *Misekönyv* 40., 41., 60. Az elhelyezéssel kapcsolatos kifejezett tiltást csak a „Musicam sacram” instrukció fogalmaz meg: ha nők is vannak a kórusban, az a 23. pont szerint nem helyezkedhet el a szentélyben. („Quoties vero schola cantorum etiam ex mulieribus constat, extra presbyterium ponatur.”) *Instrukció* 281.

¹⁴ Mivel ezeken a karzatokon az orgona fűvői többnyire nem fértek el, a karzatokat úgy kellett elhelyezni, hogy a fűvők és a fűjtató személy a templomtérén kívül, de az orgona közelében és az időjárás viszontagságaitól védett helyen lehessenek. Ez a hely bazilikális elrendezésű templomokban többnyire a mellékhajó padlása volt, csarnoktemplomokban pedig a sekrestyéépület vagy a szentély közelében álló torony egy magasabb szintje. Az orgonista is e helyiségeken át közelíthette meg hangszerét. Hermann Fischer: „Orgelstandorte in mittelalterlichen Kirchen”, *Ars Organi* 46 (1998) Heft 2, 66–70.

A „kórusrekesztő” szakszót a latin *pulpitum*, azaz a liturgikus kórus és a gyülekezet terét elválasztó építmény jelzésére vezetjük be, a magyar építészettörténeti irodalomban helytelenül használt „szentélyrekesztő” helyett. Ld. Földváry Miklós István írását a 249. lapon!

¹⁵ Vö. Stephen Bicknell: *The History of the English Organ*. Cambridge (1996⁴) 2001. 23. Hermann Fischer: „Frühe Orgelnachrichten aus Kurtrier”, *Ars Organi* 47 (1999) Heft 2, 83–87; Franz Körndle: „Liturgisches Orgelspiel im 15. Jahrhundert am Beispiel des Klosters St. Emmeram in Regensburg”, *uo.* 76–82.; Karl Schütz: „Orgeln in mittelalterlichen Kirchen. Symposium, Trier, 3. August 1998”, *Ars Organi* 47 (1999) Heft 1, 36–37!

Az orgona alternatim és önálló használata —legalábbis az ünnepi liturgiában— háttérbe szorult, leggyakrabban a számozott basszust játszotta, illetve kísérte a népnyelvű kanciókat és az esetleg megőrzött gregorián tételeket. Kedvelt volt az orgonaház két részre osztása is, melyek között egy hátsó ablak világíthatta meg a karzat terét, s itt foglalhatott helyet a zenekar is. Nagy templomokban az orgonát az ablakokat szabadon hagyva még több részre oszthatták, és a mennyei sereg szoborcsoportjaival, freskókkal kiegészítve teljesen belekomponálták az épület architektúrájába.¹⁶ Az orgonista a karzattal szembe elhelyezett pozitívumú szekrényéhez épített játszóberendezésnél ült, s innen irányíthatta a zenei együttest. Sok rendi templomban a szerzetesek kórusa szintén felköltözött a nyugati karzat hátsó terébe.¹⁷ Az orgona e templomokban gyakran a nyugati karzat mellvédjébe került, és a hangszer hátuljánál játszó orgonista innen támogathatta a karzat mélyében zsolozsmáját végző szerzeteskórust is. A káptalani templomokban ugyancsak megépültek a nyugati karzati nagyorgonák, de mivel a karimára kötelezett klerikusok helye itt továbbra is a kórusban maradt, a stallumok mellé vagy fölé, a zsolozsma ellátására —kísérő és alternatim szerepre egyaránt— még egy vagy olykor két szimmetrikusan elhelyezett karorgonát készítettek.¹⁸

Ritka, kedvező körülmények között a barokk zenekari mise mégis az oltár közelében szólhatott. Ennek különleges és szép példája a salzburgi dóm, ahol az énekesek a kórus korlátjánál foglaltak helyet, s a kórust a hajótól elválasztó kupola négy pillérének elhelyezkedő egy-egy további karzaton álltak a szólisták és a zenekar tagjai. Természetesen e többkórusos muzsikáláshoz öt kisebb orgona is tartozott, melyet kiegészített a nyugati karzatnak csak jelentős ünnepeken, és csak processziókhöz használt nagyorgonája, a „Festorgel”.¹⁹ Hasonló, több orgonát használó, többkórusos liturgiáról értesülhetünk Charles Burney angol utazó itáliai beszámolójából a XVIII. század utolsó harmadából: Milánóban két orgona, Páduában négy orgona, a velencei Szent Márk-templomban hat orgona szólt egyszerre!²⁰

¹⁶ Ennek leglátványosabb példája a weingarteni apátság (Németország) Gabler-orgonája — képét ld. *Magyar Egyházzene* III (1995/1996) 80!

¹⁷ Vö. Friedrich W. Riedel: „Die neue Chororgel in der Abteikirche Maria Laach”, *Ars Organi* 47 (1999) Heft 1, 22–25! Idehaza hasonló elrendezést találunk ma is többek között Pannonhalmán, Tihanyban és Szentgotthárdon.

¹⁸ Ld. többek között Nagyszombat, Pozsony, Esztergom, Eger, Nagyvárad valamint a cisztercita Zirc ma is létező karorgonáit! A karorgona egyik különleges formája volt a szószék párjaként készített szószékorgona —amely nemcsak Ausztriában (Lilienfeld, Zwettl), hanem a Felvidéken is megtalálható (Bogosló)— illetve az oltárral egybeépített vagy annak közelében elhelyezett orgona (Poroszka, Zsolna ferences templomai; Pécs, Kálvária-kápolna).

Hispania katedrálisaiiban —az angol székesegyházakhoz hasonlóan— sok helyen a mai napig a kórus két oldalán helyezkednek el a templom orgonái.

¹⁹ Ernst Hintermaier (szerk.): *Die Musikemporen und Pfeilerorgeln im Dom zu Salzburg* (2. Auflage). Salzburg 1991. *Die Vierungsortorgeln im Dom zu Salzburg*. Salzburg (1990 k., é. n.).

²⁰ Charles Burney (ford. Christoph Daniel Ebeling): *Tagebuch einer musikalischen Reise*. Leipzig (1772–73¹) 1975. 60–61., 81., 104.

Falusi templomaink orgonái a barokk kortól kezdve ugyancsak a főbejárat feletti karzaton épültek meg, s többnyire egy „másodlagos” liturgia, azaz a kántor és a nép anyanyelvű énekeinek kísérésére szolgáltak évszázadokon át.²¹

Hová helyezzük tehát az orgonát, hogy az a katolikus liturgiában jól betölthesse szerepét?

A legkönnyebben ez egy átlagos méretű új plébániatemplom tervezésekor válaszolható meg: a 10–15 fős liturgikus kórusnak és a legfeljebb közepes méretű orgonának is a szentély közelében kell állnia. Innen kísérhető az énekkar és a gyülekezet is, elég a lehetőség az orgona önálló szereplésére, sőt kisebb hangszeres együttes bevonása is elképzelhető. Ezzel a mise, a plébániai zsolozsma és a közösségi ájtatosságok zenéje tisztességesen ellátható. Fontos, hogy az új templom építése előtt az építész ne csak az építetővel, hanem az orgona tervezőjével és az esetleg már kiválasztott orgonaépítővel is egyeztesse elképzelését.²² Későbbi csalódások elkerülése végett a kidolgozott elképzelés helyessége 20:1-es arányú akusztikai modellen ellenőrizhető is. A modern építészet anyagai és technikai bizonyos korlátok között lehetővé teszik, hogy az épület akusztikáját az építészeti elgondoláshoz igazítsák.²³

Már meglévő plébániatemplomaink többsége a barokk liturgia szolgálatára épült. Bár az eredeti szentélyeket-kórusokat a 70-es években az új berendezési tárgyakkal többnyire zsúfolttá tették, a II. Vatikáni Zsinat liturgikus eszményét megcélzó átrendezés gyakorlatilag nem érintette a zenei szolgálattevők helyét. Ha valahol a műemléki terek és berendezési tárgyak iránti tisztelettel ezt is megfelelően kialakítják, akkor közelében gyakran elhelyezhető egy új orgona, mégpedig a középkori szokásnak megfelelően, a templomhajó oldalfalánál.²⁴

²¹ Néhány, még a XVII. században a hajó oldalfalához épített orgona (pl. Szepesbélán, Szepeszombaton) később szintén a főbejárat feletti karzatra került át.

²² Egy adott helyiségben felállítandó orgona ideális nagyságának kiszámításához többféle módszert használnak (ld. többek között Wolfgang Adelung: *Einführung in den Orgelbau*. Leipzig [1954⁴] 1972. 175. sk!) Nem szabad azonban elfelednünk, hogy e számítások általában az egész teret betöltő orgonahangzás elérését célozzák, s így nem alkalmazhatók egy sajátos feladatra építendő, például csak kórus vagy kisebb gyülekezet kísérésére szolgáló hangszer nagyságának meghatározására. — Az orgona tervezésének egyik legkényesebb pontja a hangszerészeti belső és az építészeti külső tér találkozásának, vagyis az orgonaszekrénynek a bevezetőben már említett illő megformálása. Mivel az orgonaépítők többsége jelenleg az építészeti stúdiumoktól alapvetően különböző képzésben részesül, az orgonaházak építészeti oldalról is tisztességes szintű megtervezéséhez szükség lenne kiegészítő organológiai és orgonatörténeti ismeretekkel rendelkező építészek közreműködésére.

²³ Tapasztalat szerint az orgona hangja 2 másodpercnél kevesebb utözengéssel „szárazon” szól. Ennél nagyobb utözengés akkor nem zavaró, ha annak maximuma — a barokk terekéhez hasonlóan — a középső, 300–700 Hz-es frekvenciatartományban marad. Werner Lottermoser: *Orgeln, Kirchen und Akustik I–II*. Frankfurt am Main 1983. I., 76–78., 85.

²⁴ A mai, villanymotoros széltermelő berendezésekhez a korábbiaknál jóval kisebb fúvókat csatlakoztatnak, így az orgona —különösen nagyobb belmagasságú terekben— kis alapterületen is elhelyezhető.

Jóllehet a már meglévő, főbejárat feletti, gyakran műemléki értékű orgonával átlagos nagyságú templomokban szükség esetén még kísérhető a távoli liturgikus énekkar, jobb zenei megoldást jelent erre a feladatra a viszonylag olcsón beszerezhető mozgatható pozitív, azaz ládaorgona, mellyel ezen túl akár 100–150 fős gyülekezet éneke is vezethető.²⁵

Új nagyobb, esetleg rendi vagy káptalani templom építésére ma aligha kerül sor idehaza. Ha e *nagyméretű régi templomokban* az orgona a fentebb említett helyre, előre, a hajó oldalfalához kerül, az itt is jó megoldás lehet a szkóla és a gyülekezet kísérésére. Minél nagyobb a templom, annál több a hely arra, hogy nagy orgona kerüljön ide, mely sok szempontból helyettesítheti a főbejárat feletti karzati orgonát.²⁶ Azonban ha kisebb a karorgona, e nagy templomokban is szükség lehet a hagyományos nyugati karzati nagyorgonára. Ez a mai gyakorlat a nagyobb francia templomokban, ahol sok száz éves hagyományt folytatva a nagyorgona kizárólag önálló szereplésére a mise alatt négyszer is sor kerül, és a rögtönzés mellett nemcsak a barokk, hanem a XIX–XX. századi orgonairodalom is helyet kap.²⁷ De ezt igényelheti egy tekintélyes, akár több ezer fős gyülekezet énekének kísérése is, melyre a kisebb karorgona már nem elegendő. És végül —ha a salzburgihoz *hasonló* megoldás nem valósítható meg—, ugyancsak a nyugati karzatra, eredeti helyére tehető a kiemelt ünnepek nagymiséjének barokk zenekara, legalább a kontinuó ellátására alkalmas orgonával.²⁸

²⁵ Bár nem tartozik közvetlenül témánkhoz, itt kell megemlíteni, hogy a XVIII. században tehetőbb közösségek a templomon kívüli körmenetekhez hordozható orgonát használtak. Az új liturgikus igények kielégítésére a megfelelő hangszereket sokszor falusi egyházközségek is igyekeztek beszerezni. A zsámbéki plébánia 1805-ös vizitációs jegyzőkönyvében olvasható: „Organum habetur bonum cum Pedali 10 Mutationibus, sed unū, alterum vero pro processionibus deserviens portatile parvum duarum mutationum.”

²⁶ Szép példákat láthatunk erre külföldön a bécsi Stephansdomban, Mariazellben, a kölni és a trieri dőmben.

²⁷ Vö. 6. jegyz.!

²⁸ Természetesen, új orgonák tervezése előtt már meglévő templomokban is elvégezhető az akusztikai kísérletek. Ez nemcsak az orgona ideális helyének, hanem hangképének és a sípok méretezésének megválasztásához is fontos tájékoztatással szolgálhat. Lottermoser: *i. m. I.*, 82–90.